

Джерела та література

1. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М. : Наука, 1973. – 655 с.
2. Дубенцов Б. Б. Высшее чиновничество России в конце XIX – начале XX в. / Б. Б. Дубенцов // Крупные аграрии и промышленная буржуазия России и Германии в конце XIX – начале XX века : сб. науч. трудов. – М., 1988. – С. 46–67.
3. Боханов А. Н. Предпринимательская элита России в начале XX века / А. Н. Боханов // Крупные аграрии и промышленная буржуазия России и Германии в конце XIX – начале XX века : сб. науч. трудов. – М., 1988. – С. 25–45.
4. Ананьич Б. В. Российская буржуазия на пути к “культурному капитализму” / Б. В. Ананьич // Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium). – СПб., 1999. – С. 102–111.
5. Гринчак М. О. Промислова буржуазія Півдня України та еволюція її соціально-економічних вимог у II половині XIX – на початку XX сторіччя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / М.О. Гринчак. – Д., 2008. – 19 с.
6. История предпринимательства в России. – М. : РОССПЭН, 2000. – Кн. 2: Вторая половина XIX – начало XX века. – 575 с.
7. Китанина Т. М. Военно-промышленные концерны в России в годы первой мировой войны 1914–1917 (Концерн Путилова-Стахеева-Батолина) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук / Т. М. Китанина. – Ленинград, 1964. – 23 с.
8. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.). – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – 175 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 2161, оп. 1, спр. 1, 44 арк.
10. Ликвидация немецких предприятий // Промышленность и торговля. – 1915. – № 2, 15 января. – С. 69–72.
11. Бережной А. Ф. Русская легальная печать в годы первой мировой войны / А. Ф. Бережной. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. – 152 с.
12. Гливиц И. Политико-экономические взгляды В. В. Жуковского / И. Гливиц // Промышленность и торговля. – 1916. – № 10, 22 октября. – С. 306–309.
13. Такман Б. Первый блинчик. Август 1914 / Б. Такман. – М. ; С.Пб. : “Фирма “Изд-во АСТ”, 1999. – 640 с.
14. Российский государственный архив экономики (РГАЭ), ф. 2305, оп. 1, д. 191, 41 л.
15. РГАЭ, ф. 2305, оп. 1, д. 175, 328 л.

Синяевская Л. И. Влияние социально-политических отношений в Российской империи на деятельность промышленных предприятий Юга и Востока Украины в 1914–1916 гг.

В статье проанализировано влияние социально-политических отношений в Российской империи на деятельность промышленных предприятий Юга и Востока Украины в 1914–1916 гг. Отображено конфликт между дворянами та буржуазией, которая имела экономическую власть, но не имела шансов получить политическую власть, в результате резко обострились социально-политические отношения в обществе российской империи, катализатором чего стала Первая мировая война. Утверждается, что этот конфликт затянул в свою орбиту многочисленные революционные течения, которые одновременно и стали их источником оживления.

Ключевые слова: Первая мировая война, государственное регулирование экономики, военная промышленность, горнодобывающая промышленность, финансы, кредит.

Syniavska L. I. Influence of socio-political relations in the Russian Empire on the activity of industrial enterprises of South and East Ukraine in 1914-1916

The article analyzes the impact of socio-political relations in the Russian Empire on activity of industrial enterprises in southern and eastern Ukraine in 1914-1916 years. Highlight the conflict between the nobility and the bourgeoisie, which had economic power, but had no chance of getting political power, in consequence of which sharply worsened the socio-political relations in the society of the Russian Empire, which was the catalyst for the First World War. It is alleged that this conflict has involved into its orbit many revolutionary movements and trends, as both being a source of excitement.

Keywords: First World War, government regulation of the economy, military, industry, finance, credit.

УДК 94-054(477.7)"18/19"

Г. Ф. Турченко

ІМПЕРСЬКИЙ ПРОЕКТ “НОВОРОСІЯ”: БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ВАРІАНТ

У статті проаналізовано сепаратистську політику більшовиків у південноукраїнському регіоні, який в контексті імперської політики щодо України сприймався як “Новоросія”. Доведено, що у ставленні до південноукраїнського регіону більшовики продовжили традицію царської влади та Тимчасового уряду. Південь України вони вважали “Новоросією” – частиною етнічної Росії. Більшовики пішли шляхом створення у регіоні радянських республік, які підпорядковувалися радянському російському центру і виявилися нежиттєздатними. На 1919 р. більшовики відмовилися від ідеї відновлення радянських республік, а південноукраїнський регіон став частиною Радянської України.

Ключові слова: Південь України, Новоросія, більшовики, імперська політика

Запропонована читачу стаття є продовженням нашого матеріалу “Імперський проект “Новоросія”: спроба реалізації царською владою та Тимчасовим урядом”, надрукованого у XXXVIII випуску “Наукових праць історичного факультету Запорізького національного університету” (Запоріжжя: ЗНУ, 2014). У нашій статті характеризуємо продовження більшовицькою владою імперської політики щодо України, зокрема її південного регіону у 1917–1919 рр.

Більшовики Росії, очолювані Леніним, критикували всі аспекти діяльності царського, а потім і Тимчасового уряду, у тому числі і політику з національного питання. Вони виступили з гаслом права націй на самовизначення аж до відокремлення. Але це гасло мало суто популістський характер. Для

“внутріпартійного користування” залишалася актуальною ідея недоцільності відокремлення окремих народів від Росії та переваги великої унітарної багатонаціональної соціалістичної республіки – бази майбутньої світової комуністичної революції. Вважалося, що для створення такого державного організму “визріли” необхідні економічні та соціально-політичні передумови. Створенню унітарної соціалістичної республіки і була підпорядкована діяльність більшовиків, у тому числі і в Україні.

В історичній літературі політика петроградського більшовицького уряду Радянської Росії щодо УНР досліджена досить вичерпно. На основі беззаперечних фактів автори дійшли висновку, що у більшовиків не було наміру визнавати волю переважної більшості українського народу, який підтримав Центральну Раду й очолювану нею УНР. Україну вони не сприймали як щось етно-політично й економічно ціле. Південноукраїнський регіон вони вважали невід’ємною складовою частиною етнічної Росії – “Новоросією”. Метою даної статті є проаналізувати сепаратистську політику більшовиків в 1917 – на початку 1918 рр. у південноукраїнському регіоні, який в контексті імперської політики щодо України сприймався як “Новоросія”.

Як зазначалося у нашій попередній статті, ідея “Новоросії” була досить поширена на початку ХХ ст. Спробу гальванізувати її в нових історичних умовах зробив у своїй книзі “Донецко-Криворозська Республіка: расстрелянная мечта” (Харьков: Фолио, 2011) В. Корнілов. Його заідеологізований виклад подій став, по-суті, спробою обгрунтування ідеї відсепаратування від сучасної України її південно-східних областей. Істориками України книга В. Корнілова не сприймається.

Більшовики після захоплення влади в Петрограді стосовно України на ділі (а не в деклараціях) продовжували політику Тимчасового уряду. Раднарком Росії фактично не визнав поширення юрисдикції Центральної Ради на Харківщину, Катеринославщину і частину Таврійської губернії (тобто ті території, які Тимчасовий уряд свого часу відмовлявся включити до складу автономної України). Про це, зокрема, свідчить розмова 17 листопада 1917 р. Людвіга Бернгейма (псевдонім – С. Бакинський), одного із членів Південно-Західного обкому РСДРП(б), із Й. Сталіним – наркомом з національних справ Радянської Росії, членом більшовицького ЦК. Сталін звинувачував Раду в тому, що вона “зверху приєднує до себе все нові і нові губернії, не питаючи населення цих губерній, чи хоче воно увійти до складу України”. Цю політику Сталін називав “анексію нових губерній” Радою. В іншому номері від 7 грудня “Правда” інформувала своїх читачів про насильницьке, без згоди населення, захоплення Центральною Радою Донецького басейну [1; 2, с.537].

Коли 12 (25) грудня 1917 р. у Харкові відбувся так званий Перший Всеукраїнський з’їзд рад, на якому була проголошена радянська влада, у спеціальній резолюції “Про самовизначення Донецького та Криворізького басейнів” було зазначено, що слід добиватися “єдності Донецького басейну в межах Радянської Республіки” і включення його як єдиного цілого “до складу Російської Радянської Республіки” [3]. Не викликає сумніву, що більшовики України добре знали про настрої в петроградських “верхах” і сприймали публікації, подібні тим, які були надруковані в “Правді”, як пряму директиву.

Таким чином, у питанні щодо територіальної цілісності України більшовицькі верхи в Петрограді і місцеві функціонери РСДРП(б) виявилися послідовниками царського і Тимчасового уряду. Після поразки Центральної Ради в результаті першої російсько-української війни (кінець 1917 – початок 1918 рр.) і встановлення в Україні більшовицької влади, юрисдикція маріонеткового радянського утворення в Україні фактично поширювалася на ті ж губернії, на яких свого часу Інструкцією Тимчасового уряду була дозволена обмежена автономія УНР на чолі з Центральною Радою. Щодо українського Півдня, то після його захоплення більшовиками тут з’явилося декілька радянських територіальних утворень, мало пов’язаних між собою і підпорядкованих безпосередньо російському центру – Донецько-Криворізька Республіка, Одеська радянська республіка, Миколаївська повітова соціалістична трудова комуна, Радянська республіка Тавриди.

Прояви антиукраїнського сепаратизму на Півдні України, зокрема в Одесі та Херсоні простежувалися вже з весни 1917 р. Так, на перших загальних зборах Центральної Ради 8 квітня 1917 р., у виступі представника від Одеси І. Луценка говорилося про утворення в місті за ініціативою губернського комісара Веліхова організаційної структури під назвою “Одеський обласний комітет”. Ця акція оцінювалася як антиукраїнська, спрямована “проти автономії України”. М. Ковалевський, охарактеризував одеські події “як спробу зруйнувати справу автономії України утворенням якихось крайових штатів у межах України” [4, с.66].

Наступним резонансним проявом антиукраїнського сепаратизму на Півдні були події в Херсоні. 24 травня 1917 р. в місті група депутатів на чолі із заступником голови Херсонської ради (совета) більшовиком С. Кириченком запропонувала Херсонському виконкому ради робітничих і військових депутатів проголосити себе єдиною владою в місті, яка візьме на себе громадські та політичні функції [5].

Відомий військовий діяч УНР В. Кедровський описав у своїх спогадах перебіг подій тих днів, у яких він брав безпосередню участь. “Це був надзвичайно “модний” революційний приклад, коли окремі совдепи почали оголошувати свої місцеві республіки. Тим вони хотіли сепарувати себе від підлягання загальноросійській владі у Московщині, а у нас, на Україні, від Української Центральної Ради... На всій Україні оголошення “Херсонської республіки” було першим явищем... Вся ця справа “республіки”, на перший погляд, викликала лише усмішку; такою вона здавалася недоречною, буафорською. Але при ближчому розгляді її ставало зрозуміло, що треба спинити цю спробу відразу, бо вона має у собі дуже глибокі коріння та є початком виконання того плану боротьби з українським відродженням, який розпочала проводити російська справжня демократія і псевдо-демократія... Ці демократії в єдиному русоцентралістичному фронті міцно були злиті в одно. Тому що вся влада в Росії, від села до Петрограду включно, була в руках російської демократії, такі місцеві республіки були не фарсом, не буафорією, а викликом до боротьби українського народу, що ставив собі за ціль творення автономної України” [6, с.79-80].

Ці події викликали бурхливу реакцію херсонської громадськості та осуд більшості осередків політичних партій та організацій Херсонщини. Учасники об’єданого засідання ради робітничих і військових депутатів і

полкового та ротних комітетів місцевого гарнізону 26 травня 1917 р., де майже не було більшовиків, скасували попереднє рішення виконкому [7]. Таким чином, невизнана "Херсонська республіка" проіснувала лише добу. Але це був тільки початок. Ідея залишилася, і спроби реалізувати її проявилися після захоплення більшовиками влади в Петрограді.

Як засвідчують факти, УНР була в змозі нейтралізувати місцевих більшовиків, у тому числі на Півдні, але протистояти зовнішньому вторгненню виявилася не в силах. Пробільшовицьки налаштовані сили, вплив яких на Півдні, особливо в містах, був досить відчутним, спираючись на значну військову підтримку з Москви і Петрограда, поступово захоплювали владу на місцях до своїх рук. Врешті-решт, в результаті широкомасштабної військової експансії Радянської Росії проти України Південь потрапив під більшовицький контроль.

Більшовики Донецько-Криворізького басейну психологічно були готові до виділення в окрему адміністративно-територіальну одиницю, підпорядковану російському центру, із самого початку революції. У мемуарах Г. Лапчинського, члена першого уряду Радянської України, зазначається, що: "Вони були впевнені, що, принаймні, Харківщина, Донбас і Криворіжжя ніякісінького відношення взагалі до України не мають, що всі претензії Центральної Ради на ці землі є фантастичні й до того безґрунтовні, що навіть жодної небезпеки для них не становлять" [8, с.160]. Але процес створення *Донецько-Криворізької республіки* був усе ж таки досить тривалим. Радянські історики на підставі аналізу документів зробили висновок, що частина членів Донецько-Криворізького обкому РСДРП(б) домагалася виділення басейну зі складу України ще в листопаді 1917 р. Так, 17 листопада 1917 р. у схваленій за пропозицією більшовика Федора Сергєєва (Артема) резолюції пленуму обласного виконкому рад (советів) Донбасу було поставлене питання про перетворення Донецько-Криворізького басейну на самостійну адміністративно-територіальну одиницю, яка повинна ввійти до складу Російської Федерації: "Необхідно створити незалежну від київських центрів автономну Донецьку область, що має власне самоуправління, і добиватися для неї всієї влади Советів" [9, с.177; 10, с. 247].

Але тоді спроби відторгнення Донецько-Криворізького басейну від УНР не принесли бажаних результатів. Стимулюючим фактором був ще відчутний вплив на регіон Центральної Ради. Невдовзі послаблення цього впливу розв'язало руки прибічникам відокремлення.

Після захоплення Харкова російськими більшовицькими військами 12 грудня 1917 р. тут зібрався так званий Всеукраїнський з'їзд рад, який за участю більшовиків Донецько-Криворізького басейну та Києва проголосив радянську Українську Народну Республіку. На цьому ж з'їзді була прийнята антиукраїнська сепаратистська резолюція "Про самовизначення Донецького та Криворізького басейнів". Наступний крок був зроблений на IV з'їзді рад (советів) робітничих депутатів Донецького і Криворізького басейнів, що відбувся 27–31 січня 1917 р. (9–14 лютого за н. ст.) і проголосив створення Донецько-Криворізької республіки.

Пізніше у своїх мемуарах більшовики відверто визнавали, що в основі цього рішення було прагнення відсепаруватися від України. Один із лідерів катеринославської організації РСДРП(б) С. Гоннер писала в своїх мемуарах, що в 1917 р. місцеві більшовики не вважали Катеринослав Півднем України, а відносили його до Росії і тому закликали: "Усі сили пролетаріат Донецької республіки повинні віддати на те, щоб відбороти свою автономію і незалежність від України... На весь світ гукнути, що донецький пролетаріат не належить до української держави, він самовизначається не в напрямі до України, а в напрямі до великої Росії" [11, с.71].

Питання про владу в Донецько-Криворізькому басейні було одним із найважливіших порядку денного з'їзду. З доповіддю виступив більшовик С. Васильченко, який наголосив на тому, що Російська Федеративна Радянська Республіка будуватиметься не за національними ознаками, а на економічних засадах. А оскільки Донецький і Криворізький басейни в господарському відношенні – самодостатні одиниці, вони можуть і повинні виділятися в окрему республіку. С. Васильченка підтримали Артем, М. Жаков, Б. Магідов і М. Рухимович.

Нове державне утворення претендувало на чималі території, які, за переконаннями "істориків" і "етнографів" з ДКР, ніколи не входили до складу України, а мали всі історичні підстави бути саме у складі російської автономії. "Лише декілька місяців тому Київська Рада в договорі з князем Львовим і М. Терещенком установила східні райони України саме лінією, яка була і є західними кордонами нашої Республіки" [12], – такими аргументами обґрунтовували у своєму зверненні до всіх держав світу наркоми ДКР своє відсепарування від УНР. Як бачимо, нічого кращого, ніж послатися на сумнозвісну Інструкцію Тимчасового уряду Центральної Раді, вони не знайшли. Далі – більше. "Завжди були і тепер залишаються західними кордонами нашої Республіки... західні кордони Харківської та Катеринославської губ., включаючи залізорудну частину Криворіжжя, Херсонської губернії та повіти Таврійської губернії до перешийка..., Азовське море до Таганрога і кордони вугільних радянських округів Донської області лінією зал. дороги Ростов – Вороніж до станції Ліхая, західні кордони Воронізької та південні кордони Курської губ." [12].

Таким чином, кордони були визначені досить чітко. Але в реальному житті ДКР їх не одержала. Коли на початку 1918 р. на Дону була створена Донська Радянська республіка з власним Раднаркомом, повіти східної території ДКР ввійшли до її складу. На Півдні на материкові повіти колишньої Таврійської губернії, включені до складу ДКР, претендувала Радянська республіка Таврида.

Взагалі, місцеві радянські керівники до кордонів своїх "республік" ставилися досить вільно, інколи на свій розсуд визначали долю земель, які попали їм у підпорядкування, керуючись принципом "революційної доцільності". Так, Луганський Раднарком, який контролював територію міста та повіту і формально повинен був підпорядковуватися Раднаркому ДКР, прагнучи уникнути окупації району німецькими військами (а за Брестським миром, німці повинні були зайняти Україну до річки Сіверський Донець, який відділяв Донбас від Донської області), розпочав "дипломатичну гру", метою якої було приєднання підпорядкованої йому

території до Донської радянської республіки. Історичною підставою для цього повітові “дипломати” вважали те, що свого часу Бахмутський і Слов’янoserбський повіти не входили до складу гетьманської України, а були приєднані разом із донськими степами до Росії. Для більшої переконливості було навіть згадано про необхідність провести плебісцит. Цікаво, що Донський Раднарком погодився на приєднання, але вимагав грошової компенсації (?!), на яку луганчани погодилися [13, с.208].

На території ДКР обов’язковими вважалися декрети Раднаркому Росії, з яким РНК Донецько-Криворізької республіки підтримував постійні контакти. Щодо уряду радянської УНР і Центрального Виконавчого Комітету Рад України, то вони сприймалися лише як органи, “паралельні” до відповідних владних структур ДКР. Проте в “політичній геометрії” більшовиків ці паралелі “пересікались”, і саме на найвищому рівні – у Петрограді.

Радянська історіографія розцінювала утворення ДКР як помилку місцевих більшовиків, пов’язану з відсутністю у них достатнього досвіду, зокрема, у національному питанні. Щоправда багато писалося також, що це була спроба уникнути окупації частини України німцями. Юзівська парторганізація і Юзівська рада, писав Ф. Зайцев, гадала, “що, виділяючись в окрему республіку, цим зупинимо німців, яких нібито задовольнить окупація меж новоствореної України” [14, с. 54].

Основні зусилля радянських дослідників у цій історії були спрямовані на виправдання позиції більшовицького ЦК. Відбиралися висловлювання вождів більшовицької революції та оцінки більшовицького ЦК, у яких не схвалювалось утворення ДКР [15, с.113]. Але залишилися свідчення, які дають підстави для висновку, що в більшовицьких верхах не було однозначно-негативної оцінки утворення ДКР. Так, Х. Мишкіс у передмові до добірки документів і матеріалів щодо Донецько-Криворізької республіки пише, що Артем, голова Донецько-Криворізького обласного комітету РСДРП(б), спеціально їздив до Петрограда для узгодження питання про утворення ДКР. Він зустрічався з Леніним, і той цілком підтримав ідею, вважаючи організацію республіки в тодішніх умовах необхідною з міжнародного та політичного поглядів [16, с.246].

Про згоду ЦК на створення Донецько-Криворізької республіки говорив у своїх споминах 1924 р. М. Скрипник. Центральний Комітет, за його словами, розраховував у такий спосіб закласти в басейні потужну базу диктатури пролетаріату, яка могла б стати ударним кулаком в боротьбі з Центральною Радою [16, с.246].

Як бачимо, обидва автори свідчать про схвалення ЦК більшовиків ідеї створення ДКР.

На початку березня 1918 р. Артем знову зустрівся з Леніним. Мова, зокрема, йшла і про відносини ДКР з Українською Радянською Республікою. Результатом цієї розмови була телеграма Леніна від 14 березня 1918 р. (за н. ст.), адресована С. Орджонікідзе: “Щодо Донецької республіки, передайте товаришам Васильченку, Жакову та іншим, що, хоч би як вони не ухитрилися виділити з України свою область, вона, судячи з географії Винниченка, однаково буде включена в Україну і німці її завойовуватимуть. Зважаючи на це, цілком безглуздо з боку Донецької республіки відмовлятися від єдиного з рештою України фронту оборони. Межлаук був у Пітері, і він погодився визнати Донецький басейн автономною частиною України; Артем також згодний із цим...” [17, с. 50].

Цю телеграму часто наводять для підтвердження думки про різко негативне ставлення Леніна до створення й існування ДКР. На наш погляд, більше заслуговує на увагу думка, що за цією критикою стоїть прагнення Леніна сприяти створенню на Півдні фронту радянських республік, який можна було протиставити німецькому наступу.

Після підписання 3 березня 1918 р. у Брест-Литовську мирного договору між Російською Федерацією, з одного боку, і Німеччиною та її союзниками – з другого, Росія зобов’язувалася визнати угоду між Центральною Радою та Німеччиною і підписати договір з УНР. Один із пунктів договору між Росією та Німеччиною передбачав визнання незалежності України, негайне очищення її території від радянських військ і Червоної гвардії, припинення антиукраїнської агітації. Утворення регіональних радянських об’єднань, які не вважали себе частиною України, дало радянським дипломатам деякі підстави сподіватись, що німецькі війська не ввійдуть на їхню територію.

Наркомат закордонних справ намагався використати факт утворення ДКР для зупинення наступу німців, які після підписання договору з УНР увійшли на українську територію й не мали наміру зупинитися на кордонах ДКР. Нарком телеграфував до Берліна: “Наступ на Півдні Росії перейшов за границі чисто українських територій (для радянських дипломатів кордони України закінчувалися на кордонах ДКР. – Авт.)” [18, с.130].

Зусилля Леніна були спрямовані на те, щоб зблизити регіональні групи більшовиків для координації спільних дій. 15 березня 1918 р. на пленумі ЦК РКП(б) за участю Леніна, представників Радянської України В. Затонського та В. Шахрая, було прийняте рішення: “На скликаний український з’їзд Советів робітничих, солдатських і селянських депутатів повинні поїхати товариші з усієї України, у тому числі й з Донецького басейну. На з’їзді необхідно створити єдиний уряд для всієї України. Усім партійним працівникам зобов’язати працювати спільно для створення єдиного фронту оборони. Донецький басейн розглядається як частина України” [15, с.66].

Лише після цього Артем погодився взяти участь у II Всеукраїнському з’їзді рад у Катеринославі й очолив делегацію Донецько-Криворізького басейну на ньому. Він прийняв ідею створення єдиного фронту радянських республік і входження ДКР на автономних засадах до складу України. Члени Раднаркому ДКР Васильченко, Жаков і Філов і далі противилися цьому і вийшли зі складу уряду.

Конференція зі створення єдиного фронту радянських республік зібралася 16 березня 1918 р. в Катеринославі; для участі в ній прибули представники Радянської України, Тавриди і Донецько-Криворізької республіки [19, с.19].

На II Всеукраїнському з'їзді рад (17–19 березня 1918 р.) Україна була проголошена незалежною радянською республікою. У такий спосіб більшовицьке керівництво Росії прагнуло розв'язати собі руки у збройній боротьбі з Німеччиною, яку тепер вела "суверенна" держава – Радянська Україна. На думку лідерів більшовизму, саме "незалежна" Радянська Україна, яка мала всі права на збройну боротьбу з німецькими військами, могла очолити і "єдиний фронт" усіх радянських політичних утворень Півдня. З'їзд ухвалив резолюцію "Про державний устрій", яка передбачала, що Донецько-Криворізька область має входити до складу Радянської України, а Україна оголошувалася "Федеративною Радянською Республікою", яка "об'єднує всі радянські об'єднання – вільні міста і республіки як автономні частини Української Федеративної Радянської Республіки" [15, с.70-71].

Утворивши єдиний радянський уряд України, з'їзд юридично оформив входження ДКР до складу Радянської України. Фактично ж ДКР продовжувала функціонувати й перестала існувати після залишення її теренів радянськими військами, які відступили під натиском українських, німецьких і австро-угорських армій.

Сепаратистські антиукраїнські настрої в Одесі особливо посилювалися восени 1917 р. Ці настрої проявились у діяльності Революційного комітету, який був утворений в Одесі після одержання перших вістей із Петрограда про жовтневий переворот. До складу Ревкому входили представники ліберально-демократичних і соціалістичних партій (крім українських), а також комісари Тимчасового уряду, комендант і начальник міліції міста. Представники Революційного комітету заявили, що вважають за доцільне створити "окремий штаб для Херсонської губернії та Півдня і, таким чином, привести до створення федеративної республіки за зразком Північно-Американських Сполучених Штатів" [2, с.359]. Йшлося про конструювання суто територіальної, а не національно-територіальної автономії. Це розходжувалося з намірами Центральної Ради, українського визвольного руху в цілому.

На засіданні Генерального Секретаріату 7 грудня 1917 р. Генеральний секретар В. Голубович, інформуючи про події в Одесі, зазначив, що тут і в інших містах "виникли організації "Великоруське віче", які об'єднують усі великоруські елементи від крайніх чорносотенців до більшовиків. Мета організації – утворення Великоруської Республіки як частини Російської Федерації" [4, с.521].

Більшовицькі сепаратистські настрої посилювалися після невдалої спроби більшовицького перевороту в Одесі 1 грудня 1917 р. Питання про владу в Одесі стояло на порядку денному засідань Одеської ради робітничих депутатів протягом грудня 1917 р. – початку січня 1918 р. Так, 3 грудня 1917 р. на об'єднаному засіданні виконкомів рад (советів) робітничих, матроських і селянських депутатів за участю комісара Центральної Ради Голубовича розгорнулася палка дискусія з питання про "самовизначення Одеси". Йшли розмови про надання Одесі статусу вільного міста [20, с.253-254]. Збори постановили сформувати спеціальну комісію, яка б з'ясувала ставлення населення Одеси до ідеї самовизначення міста. Одеський комітет РСДРП(б) на своєму розширеному засіданні заявив про неприпустимість компромісів із Центральною Радою.

Свою владу в Одесі більшовики встановили 17 січня 1917 р. після збройного повстання і триденних боїв із військами Центральної Ради. Тоді ж на об'єднаному засіданні рад і військово-революційного комітету був сформований Раднарком під керівництвом більшовика В. Юдовського. Раднарком фактично став не тільки виконавчою владою, а і єдиним законодавчим органом влади. 17 січня 1918 р. вважається початком існування *Одеської республіки*. Це регіональне радянське утворення з центром в Одесі охоплювало прилеглі до неї частини Херсонської та Бессарабської губерній. На його території діяло законодавство РСФРР і місцеві декрети. Одеські більшовики вважали республіку автономною частиною Радянської Росії, яка нічого спільного з Україною не має. Передова стаття газети "Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота" від 10 березня 1918 р. прямо стверджувала, що Одеса українською територією "ніколи не була".

Нарком фінансів Одеської республіки Т. Рузер у спогадах писав, що Раднарком був "єдиним на периферії органом, який здійснював право війни і миру". Як виявилось, "з Ленінграда (Петрограда. – *Авт.*) цілком формально тов. Раковський привіз це право" [21, с.149]. Документів, які б свідчили про контакти Раднаркому Одеської республіки з урядом Радянської України дослідниками не виявлено.

Однак утворення Одеської радянської республіки не поліпшило становище в регіоні. Не вдалося зупинити наступ спочатку румунських, а потім українських й австро-німецьких військ. Уряди Німеччини й Австро-Угорщини не визнали цього штучного територіального утворення. Після захоплення Одеси (14 березня 1918 р.) та інших міст регіону ця республіка припинила існування.

Про Миколаївську республіку, яка згадується в історіографії під назвою *Миколаївська повітова соціалістична трудова комуна*, зустрічаємо обмаль інформації. Плани утворення крайового уряду й проголошення Миколаєва тимчасово самостійним містом розроблялися ще восени 1917 р. 26 жовтня на засіданні ради робітничих депутатів, а 27 жовтня на засіданні міської думи було схвалено пропозицію про оголошення міста "тимчасово самостійним". Найвища влада – Революційний штаб (Комітет) складався з двох представників від ради (совета) та двох від думи.

Після встановлення в Миколаєві радянської влади розпочалася робота з організації органів управління. У середині лютого 1918 р. в місті розпочала свою діяльність Рада Народних Комісарів. Раднарком не був самостійним органом. Фактично ним керувала миколаївська організація більшовиків на чолі із Закс-Гладневим. Зв'язок між Радою комісарів і центральною більшовицькою владою в Петрограді налагоджено не було – місто перебувало в оточенні українських частин. Врешті-решт, 17 березня в Миколаєві увійшли німці і Раднарком припинив свою діяльність.

Радянська республіка Таврида була проголошена 19 березня 1918 р. До встановлення більшовицького контролю над Кримом наприкінці січня 1918 р. тут панувала демократична влада – діяли “Совет народних представителів” та національний уряд кримськотатарського населення – Рада директорів (Директорія).

Утворення Радянської республіки Тавриди в радянській історіографії характеризується як цілком правильний, добре продуманий крок. Це адміністративно-територіальне утворення існувало з 19 березня по 30 квітня 1918 р. Ініціатором його заснування був Ленін. Шляхом утворення буферної радянської республіки на Півдні планувалося вирішити завдання збройної боротьби з Центральною Радою та німецько-австрійськими військами. При цьому Радянська Росія формально не порушувала умови Брестського миру. Для реалізації задуму в Криму була відряджена група професіональних революціонерів, які раніше ніколи не були на півострові та слабо уявляли конкретну ситуацію в регіоні. Документів, які б свідчили про ініціативу місцевих жителів у цій справі, історики не виявили.

Центральний виконавчий комітет у складі 12 більшовиків і 8 лівих есерів 19 березня 1918 р. прийняв декрет про створення Радянської республіки Тавриди. Згідно з декретом від 19 березня три материкові повіти Таврійської губернії – Бердянський, Мелітопольський і Дніпровський включалися до складу новоствореної республіки [22, с.225]. Схоже, що нову республіку планувалося будувати в межах старої Таврійської губернії, а уряд Тавриди потрапляв у пряму підпорядкованість Раднаркомом Російській Федерації. Однак на шляху реалізації цієї ідеї стояло занадто багато перепон. В материкових повітах переважало українське населення, і Центральна Рада цілком законно вважала ці повіти територією УНР. Тому материкова частина Таврійської губернії, згідно з умовами Брестського миру, залишалася за Центральною Радою, і радянські війська повинні були її звільнити. Демонстративне включення цих повітів до складу Тавриди могло бути сприйняте як виклик. Це створило б додаткові приводи для конфліктів з німецьким окупаційним командуванням та ДКР, яка також претендувала на Північну Таврію. Мабуть, із ситуацією були обізнані в Москві, куди для узгодження дій і одержання інструкцій відбули наркоми внутрішніх справ і фінансів С. Новосельський і А. Коляденко. Після їхнього повернення до Криму 21 березня був прийнятий новий декрет, яким уточнювалася територія Тавриди, яка тепер обмежувалась Кримським півостровом. Північні повіти колишньої Таврійської губернії юридично не визнавалися частиною Радянської республіки Тавриди. Про віднесення Тавриди до території Радянської Росії у декреті мова також не йшла.

Після проголошення 21 березня 1918 р. республіки в межах півострова ЦВК і Раднарком Тавриди здійснювали управління і північними повітами колишньої Таврійської губернії. ЦВК у своєму повідомленні від 6 квітня наголосив, що “хоча за декретом Мелітопольський, Дніпровський і Бердянський повіти і не ввійшли в межі Республіки Тавриди, але через виявлені ними побажання і їхні природні зв’язки з іншими територіями Криму вони фактично входять до складу Соціалістичної Республіки Тавриди; отже, для всіх восьми повітів колишньої Таврійської губернії, а нині республіки, усі постанови ЦВК республіки обов’язкові”. Хоча це й суперечило вказівкам московського центру, 11 квітня Раднарком Тавриди спеціально розглянув питання про північні повіти і ухвалив: “1) Ніякого відокремлення цих повітів не визнавати і вважати, що вони становлять єдине ціле Республіки Тавриди; 2) Мобілізувати вільні агітаційні сили і направити їх для роз’яснення політичного становища і необхідності евакуації хлібних продуктів; 3) Допомогати всіма засобами в міру можливості цим повітам”. Автори монографії “Республіка Таврида” П. Гарчев, Л. Кононенко та М. Максименко констатують: “Зберігаючи за собою фактичне керівництво північними повітами, Раднарком у подальшому використовував їхні людські резерви і продовольчі ресурси”. Особливо важливі були хлібні ресурси цих повітів, за рахунок яких не лише покривався його дефіцит на півострові, а й забезпечувалася відправка в центральні райони Росії, зокрема, до Москви і Петрограда [23, с.45-46].

Коли до Північної Таврії стали наблизитися частини УНР і німецько-австрійські війська, розгорнулася евакуація продовольства, промислового обладнання, сировини та інших матеріальних цінностей у Росію та Крим. Населення без ентузіазму зустріло ці дії, адже сприймало їх як відвертий грабж і всіляко їм протривалося, нерідко під проукраїнськими гаслами.

Врешті-решт, уся Північна Таврія опинилася під контролем українських і німецько-австрійських військ і стала частиною УНР. Суверенітет УНР над територією Північної Таврії, як і інших районів Півдня України, визнали і Німеччина з її союзниками, і Радянська Росія.

Можна багато говорити про особливості створення кожної із радянських республік. Але привертає увагу, перш за все, спільне. З усіх цих “республік” лише одна – радянська УНР зберегла деякі риси “українськості”, хоча і на її території перший прихід радянської влади супроводжувався кривавим терором проти всього, що несло на собі хоч найменший відбиток національного життя. Усі інші “республіки” не вважали себе українськими навіть формально, хоча на 60 і більше відсотків були населені українцями. В. Винниченко, аналізуючи принципи, що лягли в основу політики більшовиків в Україні, писав: “Було взято тактику роздроблення всієї України, усієї національно-етнографічної території її на окремі області, які називалися “федеративними советськими республіками”... Отже, таким чином, ідея української державності цим поділом нищилась, стиралась зовсім. Є собі окремі республіки – Донецька, Таврійська... – частини “єдиної, невідомої федеративної” Росії” [24, с.270-271].

М. Стахів вважав, що дії українських більшовиків були продумані і якщо в деталях не координувалися з центром, то не суперечили його політиці: “Тут ми маємо справу... з продуманою централістичною тактикою центру Російської Комуністичної Партії, який взагалі не хотів визнати потреби для існування окремої советської республіки у всеукраїнських національних територіальних межах. Фактично ж Україна мала за попереднім планом Москви поділитися між “республіками”, щоб таким чином заперечити сам факт існування соборної української нації” [25, с.27-28].

Незалежно від доктринальних підходів був і суто конкретно-історичний аспект більшовицької витівки з Донецько-Криворізькою, Одеською та іншими радянськими республіками в Україні. В умовах кінця 1918 – початку 1919 рр., коли становище радянської влади в Росії було хистким, коли не було твердого переконання, що в Україні закріпиться більшовизм, утворення Донецько-Криворізької та інших “республік” могло розглядатися як один із способів спробувати, якщо не пощастить, забезпечити панування над цілою Україною, втримати при Росії винятково важливий для її промисловості Донецький кам'яновугільний і металургійний регіон, а також стратегічно важливі порти Чорного моря.

Врешті-решт, життя примусило більшовиків погодитись на об'єднання регіональних адміністративних новоутворень у складі Української Радянської Республіки, яка в результаті цього стала охоплювати територію, вказану як українська в III і IV Універсалах Центральної Ради, тобто всі 9 губерній (без Криму). 7 березня 1918 р. ЦВК Рад України на своєму засіданні, де обговорювалося питання про об'єднання всіх радянських республік, утворених на території України (Радянської України, Донецької, Тавриди та Одеської), прийняв Декларацію, яка, серед іншого, проголошувала: “1) Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку як *національну республіку* (виділено в документі. – *Авт.*), а виключно як Радянську республіку на території України; 2) Ми ніколи не стояли на точці зору повної незалежності Української Радянської Республіки, розглядаючи її як більш чи менш самостійне ціле, зв'язане із загальноросійською робітничо-селянською республікою федеративними узами; 3) Разом із тим ми не заперечували проти утворення різних радянських об'єднань, залишаючи вирішення питання про відносини їх як з крайовою, так і центральною загальнофедеративною Радянською владою до більш підходящого часу” [26, с.345].

Незважаючи на зусилля російського більшовицького центру, союз п'яти республік створити не вдалося. Радянські війська були розгромлені, а Південь України знову став частиною УНР, яку очолювала Центральна Рада.

Спроби відродити ДКР відбулися наприкінці 1918 – на початку 1919 рр., коли частина колишніх керівників Донецько-Криворізької республіки виступила з проектом відновлення цього автономного утворення у складі Росії. Серед них був і Артем, один із фундаторів ДКР [27, №4, с.168]. У Донбасі ці настрої були досить поширені й про них доповідали в ЦК РКП(б) уповноважені, які виїжджали в Україну [28, с.170].

Однак у 1919 р. ситуація була вже іншою. Під впливом українського національного руху більшовики врешті-решт були вимушені визнати принцип федерації. У програмі РКП(б), прийнятій на VIII з'їзді партії в березні 1919 р., було записано: “...Як одну з перехідних форм на шляху до повного єднання, партія висуває федеративне об'єднання держав, що організоване за радянським типом” [29, с.201]. Ця формула все розставляла на свої місця: федерація допускалася, але як тимчасова форма, притому в максимально звужених, по суті, формальних рамках, як прикриття традиційного унітаристського курсу.

Чи змінили більшовики у 1919 р. своє ставлення до Півдня України? Ставлення до регіону, як до частини Росії залишилося характерним для багатьох більшовиків, у тому числі й найвищих керівників РСФРР, не виключаючи В. Леніна. Так у його телеграмі голові Раднаркому УСРР Х. Раковському від 15 квітня 1919 р. територія, де були розташовані курортні міста Одеса, Гола Пристань, Бердянськ, називалася “півднем Росії”. Подібні географічні “відкриття” можна знайти і в інших публікаціях В. Леніна [30; 31]. Однак іноді в 1919 р. він ідентифікував Південь саме з Україною [32; 33].

Однак логіка подій підштовхувала більшовиків до визначення своєї позиції. 15 лютого 1919 р. за узгодженням із ВЦВК і РНК РСФРР, Раднарком УСРР видав декрет про утворення Донецької губернії у складі УСРР, до складу якої було включено два повіти Катеринославської губернії – Бахмутський і Слов'яносербський. Утворення нової губернії пояснювалось особливим значенням Донбасу, а саме його кам'яновугільної промисловості, яка повинна була відіграти виключну роль як паливна база в умовах громадянської війни для її успішного завершення [34, с.78; 35, с.77]. Хоча ця нова адміністративна одиниця УСРР створювалася як тимчасова (у Донбасі йшли бої з білогвардійцями), сам факт її появи свідчив, що ставлення вищого керівництва Радянської Росії до України справді змінилося. Південь сприймався як частина Радянської України.

Через два дні після утворення Донецької губернії було прийняте рішення, яке остаточно унеможливило відродження ДКР. 17 лютого 1919 р. за доповіддю Й. Сталіна була ухвалена постанова Ради праці й оборони за підписом В. Леніна, у якій зазначалося: “Просити тов. Сталіна через Бюро ЦК провести знищення Кривдонбасу” [36, с.102]. Ця постанова була лише шостим пунктом невеликого документа, який мав назву “Про організацію маршрутних поїздів для транспорту і хліба” і був присвячений питанням забезпечення Російської Федерації українським вугіллям і хлібом. Це означає, що більшовицьке керівництво відкинуло сумнівну справу відтворення на Півдні України автономних радянських республік у складі РСФРР, а зайнялося більш прагматичним питанням – забезпеченням Росії українським хлібом, вугіллям та іншою місцевою сировиною.

Таким чином, у ставленні до південноукраїнського регіону більшовики продовжили традицію царської влади та Тимчасового уряду. Південь України вони вважали “Новоросією” – частиною етнічної Росії. Більшовики пішли шляхом створення у регіоні радянських республік, які підпорядковувалися радянському російському центру. Регіональні радянські утворення виявилися нежиттєздатними. Ігнорування українського характеру регіону, непродумані соціально-політичні експерименти, реквізиції та контрибуції, конфіскація хліба й вивезення його в Росію розладнали всі сфери життя. Лідери цих республік не могли нічого протиставити наступу військ УНР, Німеччини та її союзників. Радянські війська були розгромлені, а Південь України знову став частиною УНР, потім Української Держави П. Скоропадського та Директорії УНР. У 1919 р. більшовики відмовилися від ідеї відновлення радянської республік, зокрема ДКР. Південноукраїнський регіон став частиною Радянської України.

Джерела та література

1. Правда. – 1917. – 7 декабря.
2. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 – апрель 1918 гг.): Сборник документов и материалов: В 3 т. – К. : Госполитиздат УССР, 1957. – Т. 2: Победа Великой Октябрьской социалистической революции на Украине и установление советской власти на Украине. Октябрь – декабрь 1917. – 731 с.
3. Донецкий пролетарий (Харьков). – 1917. – 14 грудня.
4. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 589 с.
5. Солдат и рабочий. – 1917. – 27 мая.
6. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ за часів Української Центральної Ради / В. Кедровський. – Вінніпег : Видавнича спілка “Тризуб”, 1967. – 523 с.
7. Родной край. – 1917. – 27 мая, 1 июня.
8. Лапчинський Г. Перший період Радянської влади на Україні. ЦВКУ та Народний Секретаріат (Спогади) / Г. Лапчинський // Літопис революції. – 1928. – № 1. – С. 159–175.
9. Артем на Україні: Сборник документов. – Харьков : Харьковское книжное изд-во, 1961. – 328 с.
10. Гамрецький Ю.М. Триумфальное шествие Советской власти на Украине / Ю.М. Гамрецький, Ж.П. Тимченко, О.И. Щусь. – К. : Наукова думка, 1987. – 437 с.
11. Старух О.В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти / О.В. Старух // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя : Просвіта, 1998. – С. 65–118.
12. Донецкий пролетарий. – 1918. – 7 апреля.
13. Николаенко И. Гражданская война в Луганске. Борьба с белогвардейцами и анархистами / И. Николаенко // Літопис революції. – 1928. – № 1. – С. 202–212.
14. Зайцев Ф.І. Жовтень на Сталінщині / Ф.І. Зайцев. – Б. м. : Партвидав “Пролетар”, 1933. – 71 с.
15. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.): Сборник документов и материалов. – К. : Госполитиздат, 1962. – 757 с.
16. Мишкис Х. К материалам о Донецко-Криворожской республике / Х. Мишкис // Літопис революції. – 1928. – № 3.
17. Ленін В.І. Г.К. Орджонікідзе. 14 березня 1918 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. Переклад з 5-го російського видання. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1975. – Т. 50. – С. 50.
18. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П.І. Лаврів. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1996. – 205 с.
19. Гарчев П.І. В.І. Ленін – організатор єдиного фронту оборони на Півдні України в березні – квітні 1918 р. / П.І. Гарчев, Л.П. Кононенко // Український історичний журнал. – 1979. – №3. – С. 15-25.
20. Протоколи Одеської ради робітничих депутатів // Літопис революції. – 1931. – №1–2.
21. Октябрь на Одессине: Сборник статей и воспоминаний к 10-летию Октября. – Одесса : Одесская окружная октябрьская комиссия и истпарт отдел окрком КП(б)У, 1927. – 492 с.
22. Борьба за Советскую власть в Крыму: Сборник документов и материалов: В 2 т. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – Т. 1. – 320 с.
23. Гарчев П.І. Республіка Тавріда / П.І. Гарчев, Л.П. Кононенко, М.М. Максименко. – К. : Політвидав України, 1990. – 127 с.
24. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Відень; Київ, 1920 (Репринтне відтворення видання 1920 року). – К. : Видавництво політичної літератури України, 1990. – Ч. II. – 328 с.
25. Стахів М. Україна проти більшовиків. Нариси з історії агресії Советської Росії / М. Стахів. – Тернопіль: Б.в., 1992. – Кн. I. – 171 с.
26. Бош Е. Год борьбы / Е. Бош. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 447 с.
27. Затонський В. Уривок зі споминів про українську революцію / В. Затонський // Літопис революції. – 1929. – № 3. – С. 115–141; № 4. – С. 150–178.
28. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918–1920) / Н.И. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 455 с.
29. Программа РКП(б), принятая на VIII съезде партии 18–23 марта 1919 г. // История Советской конституции (в документах) 1917–1956. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 198–202.
30. Ленін В.І. Телеграма Х.Г. Раковському 15 квітня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. Переклад з 5-го російського видання. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1975. – Т. 50. – С. 381–382.
31. Ленін В.І. Промова на конференції залізничників Московського вузла 16 квітня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. Переклад з 5-го російського видання. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1973. – Т. 38. – С. 300–305.
32. Ленін В.І. Телеграма В.О. Антонову-Овсієнку 22 квітня 1919 р. / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. Переклад з 5-го російського видання. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1975. – Т. 50. – С. 286–287.
33. Ленін В.І. Три промови на Красній Площі 1 травня 1919 р. Хронікерські записи / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. Переклад з 5-го російського видання. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – Т. 38. – С. 313–316.
34. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – К., 1919. – 522 с.
35. Дмитрієнко М.Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919–1920 рр. / М.Ф. Дмитрієнко // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 68–78.
36. Ленинский сборник / Институт Маркса – Энгельса – Ленина при ЦК ВКП(б). – М. : Госполитиздат, 1942. – Сб. 34. – 450 с.

Турченко Г. Ф. Имперский проект “Новороссия”: большевистский вариант

В статті проаналізована сепаратистська політика більшовиків в південноукраїнському регіоні, котрий в контексті імперської політики касательно України воспринимался як “Новоросси́я”. Доказано, що в отношении к південноукраїнському регіону більшовики продовжили традицію царської власти и Временного правительства. Юг України они считали “Новоросси́ей” – частью этнической России. Большевики пошли путем создания в регионе советских республик, которые подчинялись советскому российскому центру и оказались нежизнеспособными. На 1919 г. большевики отказались от идеи восстановления советских республик, а південноукраїнський регіон стал частью Советской Украины.

Ключевые слова: Юг України, Новоросси́я, большевики, імперська політика

Turchenko G. F. Imperial project "Novorossiya": Bolshevik version

The separatist policy of the Bolsheviks in the South Ukrainian region, which was seen as a "Novorossiya" in the context of imperial policy towards Ukraine, is analyzed in the article. It is proved that in relation to the South Ukrainian region Bolsheviks continued the tradition of the Tsarist power and the Provisional Government. They considered South of Ukraine as "Novorossiya" – part of an ethnic Russia. The Bolsheviks came to the region through the creation of the Soviet republics, subordinated to the Soviet Russian center and unviable. In 1919 the Bolsheviks refused the idea of restoring Soviet republics and South Ukrainian region became part of the Soviet Ukraine.

Keywords: Southern Ukraine, Novorossiya, the Bolsheviks, the imperial policy

УДК 94(477)“1919/1920”

О. М. Ігнатуша

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ В УКРАЇНІ (1919–1920 рр.): Ч. 2. СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Висвітлено суперечності у ставленні православної церкви в Україні до білого руху. Подано мотивацію, що зблизила частину церкви з режимами А.І. Денікіна та П.М. Врангеля. Зазначено вплив політики більшовиків на формування позицій духовенства під час білогвардійської інтервенції. Підкреслюється неоднорідність церкви у підтримці російської націоналістичної контрреволюції в Україні. Стверджується, що російські сили дестабілізували ситуацію в православній церкві України. Білогвардійська присутність вела до ескалації напруженості у церковному середовищі, стимулювала рух до автокефалії – повної незалежності – церкви в Україні.

Ключові слова: російська агресія, білогвардійський рух, Україна, православна церква, державність, національна ідея.

Повертаючись до подій організації Тимчасового вищого церковного управління (ВВЦУ) (російською – “Временное высшее церковное управление”), зазначимо, що ця російська церковно-управлінська структура фактично від свого початку почала поширювати вплив на територію України.

Новостворене ВВЦУ одразу звернулося з посланням до церковних установ, на які поширювалася влада денікінців, інформуючи про початок і мету своєї діяльності. У посланні, передусім, стверджувалася легітимність цього органу – створення його Південно-Східним російським Собором. Водночас повідомлялося, що ВВЦУ є вищою церковною владою на південному Сході Росії до встановлення зв'язків із законною церковною владою, яка на той час знаходилася у Москві, тобто на території більшовицької Росії – з Патріархом, Священним Синодом та Вищою церковною Радою.

Послання окреслювало коло повноважень ВВЦУ. Першочерговим називалось керівництво і розв'язання всіх справ, що належали до компетенції вищого церковного управління Російської православної церкви (РПЦ). Проголошувалося, що ВВЦУ, як вищій церковній інстанції, підпорядковуються всі духовні навчальні заклади та церковнопарафіяльні школи. Початковим місцем осідку управління називався Катеринодар [1, с.17-18].

25 червня 1919 р. єпископ Таврійський і Сімферопольський Дмитро (Абашидзе) підписав розпорядження Таврійській єпархіальній раді, у якому оголошував вільними від безпосередньої підлеглості собі та загальноєпархіальному начальству “всі військово-морські церкви, місцеві і домові, з усіма їхніми причетами, майном і установами... Згадані військово-морські причети й храми повинні жити за існуючими церковно-державними узаконеннями відомства протопресвітера військово-морського духовенства” [1, с.50-51]. Розпорядження розіслали усім військовим церквам. Таким чином, за рахунок церков і причетів, що раніше перебували у віданні єпархіального керівництва, формувалася структура військово-церковного відомства протоієрея Г.І. Шавельського на території всієї Таврійської єпархії і вона розширювалася.

Вже 8 липня 1919 р. єпископ Харківський і Охтирський отримав указ ВВЦУ з повідомленням про початок діяльності цього органу. Як надзвичай важливе сповіщалося, що відкриття роботи ВВЦУ відбулося 5 червня урочистим молебнем у Катеринодарському військово-церковному соборі “про дарування Божого благословення на його труд для блага Церкви і багатостраждальної нашої Батьківщини”. Без сумніву, мова йшла не про благо України, а Російської держави у її імперському вимірі. Цитований наказ містив ключові слова: “Сіє тимчасове ВЦУ поширює свої повноваження на всі області, що поступово звільнюються збройними силами Півдня Росії” [2, арк. 1]. Того ж дня єпархіальний архієрей наклав резолюцію на отриманому документі: “До єпархіальної Ради для виконання”. Таким чином, керівництво Харківської єпархії, як і Таврійської та Катеринославської, прийняло цей указ як беззаперечний. А вже 10 липня Харківська єпархіальна рада взяла указ до своєї роботи. Більше того, як свідчить примітка на документі, копію наказу негайно передали для опублікування до редакції єпархіального журналу “Вера и Разум”, що поновлював свою діяльність після більшовицьких гонінь.

ВВЦУ також зважало на величезну роль засобів масової інформації. Восени 1919 р. воно почало видавати журнал “Церковные ведомости”, як продовження синодального видання, що припинило існування у 1918 р. [1, с.21] під більшовиками. В журналі друкувалися ухвали ВВЦУ, подавалися інструктивні